

І. А. Кучеренко,

кандидат педагогічних наук,

доцент, докторант

(Херсонський державний університет)

МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ – ВАЖЛИВИЙ СТРУКТУРНИЙ СКЛАДНИК СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми. Сучасне демократичне суспільство України вимагає перегляду стратегії й тактики загальної мовної освіти особистості. Означена тенденція засвідчена і в чинних державних документах (Національна програма “Освіта (Україна XXI ст.)”, Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Державний стандарт базової й повної середньої освіти, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти), в яких підкреслено необхідність створити належні умови для формування освіченої, креативної, самодостатньої мовної особистості учня, розвитку його природних здібностей і потенцій. Утілення в практику сучасної загальноосвітньої школи чинної освітньої політики передбачає вдосконалення процесу навчання української мови в 5–9 класах і перегляд технології уроку української мови.

У процесі розроблення теоретико-методичних основ сучасного уроку української мови виникає необхідно схарактеризувати мотивацію учнів, обізнаність з якою забезпечить правильне визначення внутрішньої й зовнішньої структури, вдале прогнозування етапів навчального заняття, добір продуктивних форм та методів навчання для побудови ефективної пізнавальної діяльності школярів

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему організації навчального процесу на уроці відповідно до вікового розвитку учнів, оптимізації навчальної діяльності, формування розумово-пізнавальних дій,

засвоєння мовних одиниць, їх кодування і декодування, розвитку мовно-мовленнєвих умінь порушували у дослідженнях психологи і психодидакти (Б. Ананьєв, М. Богоявленський, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, М. Жинкін, О. Залевская, І. Зимня, Ю. Зотов, Г. Костюк, О. М. Леонтєв, О. О. Леонтєв, Ю. Львова, Г. Міллер, Ч. Осгуд, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, І. Синиця, Н. Тализіна, Д. Узнадзе та ін.).

Мета статті – схарактеризувати мотивацію як особливий психофізіологічний процес, з'ясувати психодидактичні аспекти мотиваційної готовності учнів, довести важливість і необхідність мотиваційного компонента у структуру уроку української мови.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у навчально-пізнавальній діяльності учнів на уроці відіграє мотивація. У процесі проектування й організації уроку особливу увагу необхідно звертати на відношення учнів до навчання, що виявляється у їхніх мотивах щодо набуття знань, умінь і навичок. Дослідженням мотивації навчальної діяльності учнів загальноосвітньої школи займалися М. Алексеєва, Б. Ананьєв, С. Занюк, І. Зимня, Г. Костюк, М. Лавренова, О. О. Леонтєв, С. Рубінштейн та ін. За визначенням Г.Костюка, “Мотив – це те, що зумовлює прагнення людини до даної, а не якої-небудь іншої мети ... Мотивами називають потреби, почуття, інтереси, переконання та інші спонукання людини до діяльності, зумовлені вимогами її життя [7, с. 423]”. Мотиви навчання школяра спонукають його до власної активної пізнавальної діяльності, від якої залежить, що і як він осмислює і засвоює, а в кінцевому результаті – продуктивність і якість виробленої, здобутої компетентності.

Мотивація, слушно підкреслює Е. Стоунс, – “не тільки стимулятор учіння, а також і результат сприйняття учнями ефективності власного учіння [16, с. 68]“, тому забезпечення мотиваційної готовності учнів на уроці є необхідним елементом його структури. Наявність мотивації, на думку М. Лавренової, “означає, що в дитини є внутрішня спонука до того, щоб висловити свої думки, і це вплине на перехід зразків у власне активне

мовлення дитини. Це буває в невимушеній атмосфері спілкування, тому важливо забезпечити, щоб характер спілкування з дітьми на уроках наближався до природних умов їхньої щоденної життєдіяльності [8, с. 120]“. Засобом розвитку мотивації учнів на уроці є використання традиційних й інноваційних, а особливо інтерактивних методів навчання, проблемних ситуацій, комунікативних вправ, креативних завдань, що заохочують учнів, залучають до активної пізнавальної діяльності, занурюють у колективне навчальне спілкування.

Упродовж вивчення української мови пізнавальна діяльність учнів зумовлюється метою уроку і мотивами школярів. О.О. Леонтєв переконаний, що “поняття діяльності треба пов’язувати з поняттям мотиву. Діяльності без мотиву не буває“ [10], тому вчитель обов’язково має спонукати учнів до навчання, зацікавлювати їх подальшою роботою на уроці. На початку уроку вчитель чітко формулює пізнавальне значення знань (що мають вивчити учні і чого досягти, якими поняттями оволодіти) та практичне значення набутих знань й вироблених умінь (для чого їм це потрібно, де і як можна їх застосувати), а також ставить перед учнем навчальне завдання (знайти відповіді на поставлені питання) і створює умови для їх вирішення.

Мотиваційний компонент є важливим психологічним чинником організації пізнавальної діяльності учнів і основною передумовою осмисленого засвоєння знань та розвитку вмінь. Від характеру мотивів навчальної активності залежить усвідомленість змісту навчального матеріалу і глибина та міцність знань учнів. Найбільш продуктивними є пізнавальні мотиви, що зацікавлюють учнів майбутньою навчальною діяльністю, спрямовують на усвідомлення значимості здобуття знань для досягнення поставлених цілей та спонукають до дій. Формуються нові мотиви, на думку М. Алексєєвої, завдяки застосуванню вчителем ефективних методів, прийомів і засобів навчання, “при такій організації навчальної діяльності, коли в центрі уваги учнів не засвоєння готового матеріалу, а самостійні активні пошуки відповіді на поставлену перед ними пізнавальну задачу чи на

питання [1, с. 69]”. Пізнавальні мотиви (допитливість, інтерес до знань, потреба в розумовій діяльності, інтелектуальні почуття, прагнення здобути нові знання і навчитися застосовувати вміння) виникають у процесі навчання за умови використання евристичних бесід, індивідуальних вправ, креативних та проблемних завдань, творчих експериментів, комунікативних ситуацій пошукового характеру тощо. До основних психологічних умов виникнення пізнавальних мотивів, услід за Б. Бадмаєвим, можна віднести такі: 1) знання повинні містити новизну для учнів; 2) знання осмислюються як корисні для учнів, повинні набувати особистісного значення для майбутньої життєдіяльності; 3) на уроці має панувати творча обстановка мисленнєвого пошуку необхідних знань для вирішення навчальних завдань; 4) активність пошуку або правильне вирішення навчальної задачі має позитивну оцінку; 5) на уроці створюється ситуація творчого конкурсу на найкраще, найбільш оригінальніше вирішення навчальної задачі [2].

Завдання вчителя на уроці – формувати і розвивати пізнавальні мотиви, адже учні повинні розуміти значущість знань та вмінь, усвідомлювати та осмислювати їх необхідність у подальшому житті. У процесі дослідження теоретичних і методичних засад сучасного уроку української мови виникає необхідність підвищити мотивацію учнів до навчання і розробити форми педагогічного впливу на учня.

Процес навчання української мови базується на психолого-педагогічних концепціях, розроблених у дослідженнях Л.Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, Л. Занкова, І. Зимньої, О.О. Лентьєва, І. Лернера, М. Махмутова, С. Рубінштейна та ін. Об’єктом теоретико-практичного аналізу вчених були мотивація як психофізіологічний пізнавальний процес, мотиваційний компонент організації навчальної діяльності в школі, розвиток мотивації учнів на уроці.

Згідно теорії розвивального навчання, що виникла на засадах діяльнісного підходу і розроблена у працях Л. Виготського, В. Давидова, О. Дусавицького, Д. Ельконіна, Л. Занкова, І. Лернер, В. Репкіна, М. Скаткіна, мотивація є

обов'язковим елементом в організації навчального процесу на уроці. Концепція означеної теорії виражається у формулі “розвиток – навчання – виховання”. Згідно висновків Д. Ельконіна, учіння є особливим видом діяльності учня, що спрямоване ним на досягнення мети навчання.

Цілеспрямована навчальна діяльність обов'язково має пізнавальний мотив і орієнтацію на одержання не тільки матеріальних результатів, а безпосередньо на зміну самого учня, на розвиток його особистості, і це найкраще відображається у формуванні їхніх пізнавальних інтересів. О.Власова цілком слушно зазначає: “З метою актуалізації й розвитку навчально-пізнавальної діяльності навчання починається зі мотиваційного вступу, в якому викладається інформація про те, чому, для чого і навіщо потрібно вивчати поточну тему [3, с. 119]”. Як бачимо, етап мотивації обов'язково має бути наявним у структурі уроку, оскільки покликаний створити мотиваційну готовність учнів, зацікавити їх і стимулювати до пізнавальних дій.

Розвивальне навчання цінне для проектування і реалізації технології сучасного уроку української мови, оскільки створює умови розвитку мотиваційної готовності учнів, охоплює всі аспекти розвитку мовної здатності школяра, допускає поєднання інших типів навчання, забезпечує формування активної, самостійної, креативної особистості учня, відповідає завданням сучасної мовної освіти і концепціям когнітивної та комунікативної методик навчання мови. Учитель, впроваджуючи ідеї розвивального навчання, прагне, з одного боку, вивчити на уроці якомога більше програмового матеріалу й домогтися від учнів засвоєння найповнішої кількості мовних фактів, понять та явищ, а з іншого боку, намагається розвинути в школярів потребу самостійно шукати інформацію і пов'язувати її з мовленнєво-комунікативною практикою.

Використовуючи ідеї розвивального навчання, варто розсудливо поєднувати його з іншими теоріями організації навчального процесу (проблемного, модульного тощо) відповідно до конкретної мети уроку.

Безперечно, міркування І. Лернера щодо впровадження навчальних задач є правомірними у методичному плані проектування уроку: “Для того, щоб вирішення навчальних задач сприяло творчому перетворенню предмета, їх необхідно конструювати, опираючись на предметний зміст, враховуючи специфіку генезису і становлення. ... Розвиваюче навчання, безсумнівно, повинно залучати школярів до емоційно-ціннісного сприйняття навколишньої дійсності у процесі вивчення навчальних предметів [10, с. 11]”.

Розвивальне навчання, за Д. Ельконіним і В. Давидовим, є цілісною системою, що включає взаємопов'язані елементи:

1) *зміст навчання*, що може забезпечити розвиток у школярів теоретичного мислення і творчих здібностей;

2) власні *активні дії учнів* щодо розв'язання навчальних задач у складі навчальної діяльності, що мають вирішальне значення для засвоєння цього змісту і для їх розумового розвитку, особливо теоретичного мислення;

3) формування в учнів *уміння вчитися*, тобто формування навчальної діяльності, уміння і навичок раціональної побудови власних навчальних дій, уміння самостійно добувати наукові знання і навчитися самостійно орієнтуватися в новій для них науковій чи будь-якій іншій інформації;

4) використання *нових методик*, заснованих на способі переходу від абстрактного до конкретного, навчання за яким іде вперед розвиток, тобто учень може отримати ті знання, яких ще немає в “зоні актуального розвитку”, але які вже знаходяться в “зоні найближчого розвитку”.

Як бачимо, ці елементи відображають завдання сучасної системи мовної освіти, що мають бути спроектовані у зміст, мету і структуру уроку української мови в основній школі, – формувати життєві і предметні компетентності, розвивати творчу особистість учня. На уроці має переважати суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя й учнів, а саме педагогічне спілкування відбувається у вигляді навчальної дискусії. Перебігом дискусії керує вчитель, а учні засвоюють нові знання, “опираючись на раніше засвоєні теоретичні

знання загального характеру, обговорюють окремі випадки, що відносяться до конкретних тем, предметів, тобто у своїх роздумах переходять від абстрактного до конкретного [1, с. 79]”, і в решті-решт знаходять істину. Вчитель, аналізуючи відповіді учнів, робить висновок, пояснює нові теоретичні відомості, невідомі раніше, але знайдені учнями у процесі навчально-пізнавальної діяльності на уроці. Методика розвивального навчання по-новому організовує урок: учитель не пояснює, а ставить питання, що сприяють роздумам; спрямовує дії учнів у з'ясуванні зв'язків нового поняття з раніше вивченими, залучає до пошуку істинного весь класний колектив.

У межах порушеної проблеми важливо проаналізувати етапи навчальної діяльності, співвідносі з структурними елементами уроку, крізь призму теорії поетапного формування розумових дій, у розроблення якої значний вклад зробили А. Валлон, Л. Виготський, Л. В'юшкова, П. Гальперін, О.М. Леонтьєв, Н. Талізїна та ін. Ця теорія виникла у рамках теорії розвивального навчання і ґрунтується на тому, що організація зовнішньої діяльності учнів на уроці покликана забезпечити трансформацію зовнішніх матеріальних дій у план сприймання, уявлення, понять та є основою раціонального управління процесом ефективного засвоєння знань і вироблення вмій та навичок. Формування дій у психіці особистості, згідно теорії П. Гальперїна, проходить такі етапи: мотиваційний, орієнтувальний, матеріальний, зовнішньомовний, беззвучного усного мовлення, розумової або внутрішньомовленнєвої дії [5, с. 268].

Урок як цілісний процес включає поетапно організовані та взаємозв'язані навчальні дії вчителя й елементи-алгоритми розумових дій учнів. Прибічники означеної теорії переконані, що в розвитку особистості здійснюється процес інтеріоризації – “формування розумовий дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідуумом зовнішніх дій з предметами і соціальних форм спілкування [15, с. 476]“, поступове перетворення зовнішніх дій у внутрішні, розумові, осмислені. Саме такий

процес, на думку Л/ Ларіонової, “проходить через ряд певних етапів – від предметних дій через етап виконання дій вголос до дій “про себе” [9, с. 78]“ і передбачає поступовий розвиток мовної особистості учня на уроці української мови в основній школі. Л. В’юшкова слушно підкреслює: “Оскільки дії дитини регулюються психічними відображеннями їх предметних умов, а під час навчання ще й зразками того, що і як повинно бути зроблено, – у цих діях розрізняють дві основні частини – орієнтувальна і виконавча [4, с. 63]“. З цього можна зробити висновок, що урок обов’язково має включати початковий етап орієнтування, мотивації й актуалізації, що відповідає за хід (процес) учіння та якість його результатів (за П. Гальперіним) і визначає основи майбутньої навчально-пізнавальної діяльності на занятті та є головним орієнтиром для учнів. Учитель у процесі планування уроку проектує, а потім під час його проведення реалізовує схему орієнтувальної основи дії у вигляді пояснень, спонукань з обов’язковим підкріпленням у вигляді наочності (таблиці, картки, ілюстрації, фонозапису, відеоряду тощо). Орієнтувальна основа дії (далі ООД) – це система уявлень особистості про мету, план, способи і засоби здійснення майбутньої дії чи операції. “Зміст ООД у багатьох випадках визначає якість дій та якість кінцевого продукту. ... Форма та спосіб завдань схеми ООД диктується цілями навчання [14, с. 45]”, метою уроку, психолого-віковими й індивідуальними особливостями учнів.

Згідно означеної теорії важливим етапом виступає виконавчий, що співвідносний з тренувально-формульовальним компонентом навчального заняття і спрямований на вироблення вмінь та навичок учнів. У ході виконання дій в учнів поступово скорочується схема орієнтуючої основи дії, а потім зовсім зникає необхідність її використовувати (вголос та про себе) і формується інтеріоризація. Останній етап, контрольний, передбачає порівняння кінцевого результату з початковим зразком і в разі необхідності редагування, корекція результату. Як бачимо, теорія поетапного формування розумових дій учнів дає змогу визначити поетапність навчання й основну

структуру сучасного уроку (Таблиця 1), що включає такі етапи:

- мотиваційний – створює мотивацію навчальної діяльності;
- орієнтувальний – попередньо знайомить із ціллю дії, і визначає передумови здійснення дій, повідомляє про мету, умови, засоби та способи діяльності учнів, створює ООД;
- виконавчий – реалізовує систему послідовно виконуваних пізнавальних дій з метою досягнення навчальних цілей (мети уроку) спочатку за допомогою певних моделей (таблиць, схем), а потім без опори на матеріальні засоби – поступове автоматизування дій;
- контрольний – зіставлення результатів дій з початковими орієнтирами.

Таблиця 1

Структура навчального процесу на уроці української мови

Етапи	Функції	Характеристика діяльності	
		Учнів	Вчителя
Мотиваційний	Забезпечення мотиваційної готовності учнів, розвиток мотивації навчально-пізнавальної діяльності	Цікавиться майбутньою навчальною діяльністю, осмислює важливість засвоєння знань, усвідомлює необхідність вироблення вмінь, готовий до активного пошуку розв'язання навчальних завдань	Стимулює пізнавальну діяльність учнів і спонукає до виконання вправ і завдань, формулює і доводить пізнавальне значення знань і практичне значення вмінь, ставить перед учнями навчальне завдання і створює умови для його вирішення
Орієнтувальний	Створення необхідних умов для формування знань і вмінь, створення інформаційної бази у вигляді схеми орієнтувальної основи дії	Поява бажання досягнути мети, усвідомлення шляхів її досягнення, осмислення способів і послідовності виконання дій	Формування мотивації в учнів, забезпечення вихідних умов навчальної діяльності, формування знань і вмінь, визначення і повідомлення схеми орієнтувальної основи дії, добір вправ і завдань для вивчення теми
Виконавчий	Виконання різнотипних мовно-мовленнєво-комунікативних дій (із використанням наочності і без додаткових засобів)	Усвідомлення і послідовності виконання дій, вироблення вмінь і навичок, розвиток відповідної компетентності	Організація навчальної діяльності, контроль якості виконання пізнавальних дій

Контроль ний	Порівняння результатів, редагування і корекція	Самоаналіз і самооцінка	Оцінювання результатів, визначення рівня сформованості предметних і загально навчальних компетентностей
-----------------	---	-------------------------	---

Як бачимо, теорія поетапного формування розумових дій П. Гальперіна передбачає різні види навчально-пізнавальної діяльності, окреслює ключові структурні компоненти уроку, їх послідовність, тому служить суттєвим підґрунтям для розроблення педагогічної технології сучасного уроку української мови в основній школі.

Висновки. Розроблення технології сучасного уроку української мови передбачає врахування динаміки розвитку психофізіологічних процесів у підлітків, зокрема розвитку мотивації навчання, що є важливим стратегічним етапом сучасного уроку української мови. Завдання вчителя – сформувати мотиваційну готовність школярів, планувати і проводити уроки з урахуванням орієнтації на конкретну пізнавальну дію учнів, створити сприятливий позитивний мікроклімат співробітництва у класі, застосувати індивідуальний підхід до учнів, враховувати їхні мовні здібності й креативний потенціал. Проаналізовані теорії навчальної діяльності (розвивального навчання і поетапного формування дій) розглядають учня як активного суб'єкта навчання і сприяють інтенсифікації процесу мотивації – усвідомлення з метою активізації пізнавальних дій. Для того, щоб правильно організувати урок української мови, вчителю-словеснику потрібно зосередити увагу на таких його елементах як сформований мотив, осмислена мета, адекватні й продуктивні методи, прийоми та засоби навчання з метою отримання позитивного кінцевого результату – сформувати мовну особистість школяра. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розробці технології сучасного уроку української мови в основній школі, важливим структурним компонентом якого є мотивація навчальної діяльності учнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева М. Мотиви навчання учнів / М. І. Алексеева. – К. : Рад. школа, 1974. – 116 с.
2. Бадмаев Б. Психология в работе учителя / Б. І. Бадмаев. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000, – 240 с.
3. Власова О. Педагогічна психологія : навч. посіб. / О.І.Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
4. Вьюшкова Л. Совершенствование чтения на уроках русского языка / Л.Н.Вьюшкова // Русский язык в школе. – 1998. – №1. – С.3–9.
5. Гальперин П.Я. Введение в психологию : уч. пособие / Гальперин П.Я. – [3-е изд.]. – М. : Книжный дом “Университет”, 2000. – 336с.
6. Давыдов В. Теория развивающего обучения / Давыдов В.В. – М. : Интор, 1996.
7. Костюк Г. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Рад школа, 1989. – 608 с.
8. Лавренова М. Психологічні засади формування українського літературного мовлення молодших школярів в умовах діалектного середовища Закарпаття // Педагогіка і психологія. – 2010. – №1(66). – С. 119–129.
9. Ларионова Л. Коммуникативно-деятельный подход к изучению орфографических правил в средней школе / Л.Г.Ларионова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 432 с.
10. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. Изд. 3-е – М. : КомКнига, 2005. – 216 с.
11. Лернер И. Развивающее обучение с дидактических позиций / И.Я.Лернер // Педагогика. – 1999. – №2. – С.7–11.
12. Онищук В. Урок в современной школе : пособие для учителей / В.О.Онищук. – М. : Просвещение, 1981. – 191 с.
13. Охитина Л.Т. Психологические основы урока. В помощь учителю / Людмила Тимофеевна Охитина. – М. : Просвещение, 1077. – 96 с.
14. Симоненко Т. Теорія і практика формування професійної

мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : монографія. – Черкаси : Вид. Вовчок О.Ю., 2006. – 328 с.

15. Словник іншомовних слів [уклад. Л.О.Пустовіт та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

16. Стоунс Э. Психопедагогика. Психологическая теория и практика обучения. Пер с англ. /[под ред. Н.Ф.Талызиной]. – М. : Педагогика, 1984. – 472 с.